

До спеціалізованої вченої ради Д 26.062.16
в Національному авіаційному університеті
03680, м. Київ, проспект Любомира Гузара, 1

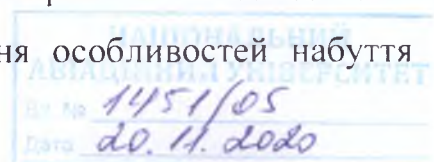
ВІДГУК

**офіційного опонента доктора юридичних наук,
професора Батанова Олександра Васильовича
на дисертацію Тисячного Дмитра Васильовича
на тему «Формування та модернізація інституту
громадянства в умовах глобалізації:
конституційно-правове та порівняльне
дослідження», поданої на здобуття наукового
ступеня кандидата юридичних наук
за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право;
муніципальне право. – Національний авіаційний
університет. Київ, 2020.**

Дисертаційне дослідження Д. В. Тисячного присвячене вельми актуальним як з точки зору конституційно-правової науки та теорії конституціоналістики, так і практики конституційного будівництва проблемам формування та модернізації інституту громадянства в умовах глобалізації у контексті вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Еволюція демократичної державності в сучасному світі переконливо підтверджує, що до числа абсолютних цінностей конституційного рівня відноситься громадянство, яке у фактично перестає бути винятковою політико-правовою ознакою належності особи до держави. У демократичній державі людина як громадянин набуває значної ваги та ціннісного значення для суспільно-політичного життя. Її права визнаються та стають предметом гарантування з боку держави, незважаючи на місце її проживання. Отже поступово втрачається результат постійного правового та ефективного зв'язку між особою та державою, який зазвичай проявляється в реальній інтеграції особи у суспільство та активній участі у життєдіяльності територіальної громади, органів публічної влади загалом.

В умовах сьогодення перед українською державою, органами державної влади постають нові виклики, які потребують сучасних реальних підходів для досягнення ефективних рішень у контексті визначення особливостей набуття

особою громадянства від народження, з'ясування спільних та відмінних ознак звичайної, виняткової і привілейованої натуралізації, уточнення підстав припинення громадянства та особливостей скасування набуття громадянства (денатуралізації), регламентування подвійного (множинного) громадянства, зменшення випадків безгромадянства тощо.

Питання сутності, правової природи та принципів громадянства, еволюція концепції громадянства, здійснювана за допомогою логічних причинно-наслідкових зв'язків між особою, цінностями, суспільством, державою, та її цілеспрямований вплив на розвиток демократії та правовладдя сьогодні з новою силою стають предметом багатьох дискусій та обговорень не лише в Україні, але й у зарубіжних країнах. Особливо загострюються та набувають нового звучання питання громадянства у контексті глобалізації та міждержавної інтеграції.

У вітчизняній юридичній літературі вивчення феномену громадянства, незважаючи на наявність доволі серйозних наукових досліджень (Р. Б. Бедрій, І. Д. Софінська, М. І. Суржинський, Ю. М. Тодика), на жаль, має епізодичний характер та є фактично не витребуваним у практиці вітчизняного законотворення. Доцільність теоретичного обґрунтування громадянства визначається необхідністю мати науково-обґрунтовану систему знань про даний інститут конституційного права, які не лише дадуть змогу побудувати стійку правову базу, на основі і в межах якої має конкретизуватися правовий статус громадян України, а й створити правові умови для модернізації інституту громадянства в умовах глобалізації.

Вважаємо, що усвідомлення сутності, змісту, принципів, функцій інституту громадянства, а також процесів його формування, функціонування та модернізації в умовах глобалізації неможливе без комплексного аналізу характерних ознак цього конституційного та політико-правового інституту. При цьому слід мати на увазі, що такий аналіз повинен проводитись не лише за формально-атрибутивними ознаками (підстави набуття, вступу, втрати громадянства тощо), а й за аксіологічними, функціонально-телеологічними, праксеологічними критеріями тощо.

Адже, відносно предмету конституційного права, термін «громадянство» має універсальний комплексний характер, оскільки означає не лише формальний правовий статус особи, а й належність до держави, вказує на постійний у часопросторі правовий та ефективний зв'язок між особою та державою, без зазначення етнічного походження особи, що передбачає певний набір взаємних прав, обов'язків та привілеїв.

Громадянство, як доводять сучасні вчені-правознавці (див., наприклад, І. Д. Софінська), у пізнанні формується як сукупність (синтез) міждисциплінарних правових та інших (економічних, історичних, політичних, філософських тощо) знань про постійний ефективний взаємозв'язок між особою та державою, вчення про динаміку (закономірності) та основні тенденції взаємовідносин між ними

Таке трактування поняття громадянства дозволяє вийти за рамки правового (нормативно-легального) підходу, що забезпечує великі можливості для розкриття та розуміння природи цього інституту та феномену конституційного права та сформулювати його основні ознаки, переосмислити базові засади громадянства як одного із конституційних та фундаментальних прав людини, враховуючи демократичні й конституційні цінності суверенної держави, гарантуючи збереження національної ідентичності та захист національної безпеки.

Подібна теоретико-правова деталізація містить у собі аксіологічну характеристику інституту громадянства як складного, багатогранного конституційно-правового та суспільно-політичного явища, його місце та значення у конституційному механізмі реалізації прав людини, здійсненні народовладдя, організації та функціонуванні органів державної влади та місцевого самоврядування тощо.

У зв'язку з цим можна зробити висновок про обґрунтованість та безумовну актуальність теми дисертаційного дослідження, яку обрав Д. В. Тисячний.

Представлена до захисту Д. В. Тисячним дисертаційна робота має на меті найбільш повно та комплексно, через призму конституційно-теоретичного аналізу дослідити концептуальні аспекти та практичні проблеми формування та

модернізації інституту громадянства в умовах глобалізації у контексті зарубіжного досвіду.

Недостатній ступінь розроблення теоретико-методологічних та конституційно-правових підходів щодо питань формування та модернізації інституту громадянства в умовах глобалізації у контексті зарубіжного досвіду свідчить про об'єктивну необхідність подальшого дослідження зазначеної наукової проблеми. Ґрунтовне вивчення цієї матерії має не лише теоретико-пізнавальне, але і яскраво виражене прикладне значення, даючи змогу здійснювати пошук ідей та механізмів щодо вирішення питання удосконалення законодавства про громадянство в Україні.

Досягнення вказаної мети обумовлює постановку та передбачає послідовне вирішення цілого ряду теоретичних та прикладних завдань, а також напрацювання та перевірку робочих гіпотез, в тому числі шляхом:

- 1) визначення поняття, основних ознак та принципів громадянства в доктрині конституційного права;
- 2) здійснення видової характеристики інституту громадянства, його історичних форм та суб'єктно-об'єктного змісту;
- 3) дослідження особливостей дотримання міжнародно-правових стандартів громадянства в праві ЄС та законодавстві держав-членів ЄС;
- 4) обґрунтування доктринальних моделей механізму імплементації міжнародних стандартів в галузі громадянства у національне законодавство;
- 5) визначення перспектив модернізації інституту громадянства в сучасному конституційному праві;
- 6) дослідження проблем функціонування інституту множинного громадянства та його забезпечення в рамках міжнародного права та національного права держав тощо.

Дисертаційне дослідження Д. В. Тисячного проведене у рамках підтеми «Теоретико-правові засади становлення національного права України» науково-дослідної теми Міжрегіональної Академії управління персоналом «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика:

політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» (номер державної реєстрації 0113U007698). Тема дисертації затверджена й уточнена вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протоколи, відповідно, від 23 грудня 2015 року № 9 та від 25 квітня 2019 р. № 4).

В рамках визначально поставлених задач, Д. В. Тисячним сформульовані об'єкт і предмет дослідження. Так, об'єктом дисертаційного дослідження автор визначає суспільні відносини, що виникають і розвиваються у процесі формування та модернізації інституту громадянства в умовах глобалізації. Предмет дослідження становить еволюція громадянства як інституту конституційного права. Такий підхід надав дисертанту можливість встановити завдання дослідження та реалізувати їх згідно з планом дисертаційної роботи, дійти певних висновків при визначенні результатів і обґрунтуванні низки нових положень, які мають значення для конституційно-правової науки і практики сучасного державотворення і правотворення.

Вдалим компонентом дисертаційної роботи Д. В. Тисячного слід вважати і запропоновану автором методологію дослідження питань, пов'язаних із здійсненням наукового аналізу теоретичних та прикладних проблем формування та модернізації інституту громадянства в умовах глобалізації, а також підготовки та обґрунтування наукових рекомендацій щодо вдосконалення законодавства, яке регламентує відносини у сфері громадянства в Україні. Так, наприклад, діалектичний метод дозволив визначити місце, роль та вплив процесів глобалізації на формування та модернізацію інституту громадянства. Історичний метод дозволив виявити генезис конституційно-правового регулювання інституту громадянства, виділити основні етапи і тенденції розвитку правового регулювання, дослідити процес створення правової основи конституційного статусу особи. Метод термінологічного та дефінітивного аналізу дав можливість дослідити, уточнити і наповнити новим змістом мету, завдання, функції інституту громадянства в умовах глобалізації. За допомогою методу моделювання в роботі стало можливим дослідити перспективи та напрями нормативно-правового регулювання громадянства, множинного громадянства. Порівняльно-правовий

метод дозволив дослідити проблеми конституційно-правового регулювання громадянства зарубіжних країн. Завдяки системному методу було досліджено систему органів державної влади, що вирішують питання громадянства тощо.

Про системність представленого Д. В. Тисячним дослідження свідчить структура дисертації, яка характеризується цілісністю й логічною послідовністю, є такою, що відображає загальне бачення досліджуваної автором проблеми.

Зокрема, як свідчить зміст роботи, в ході наукового пошуку, відповідно до законів формальної та діалектичної логіки, у першому розділі абсолютно правильно розглядається низка питань, пов'язаних із аналізом стану доктринальних джерел дослідження інституту громадянства в Україні та деяких інших державах, методологічної основи дослідження, а також особливостей становлення інституту громадянства, зокрема, щодо його поняття, основних ознак та принципів у доктрині конституційного права. Здійснено видову характеристику інституту громадянства, розкрито його історичні форми та суб'єктивно-об'єктивний зміст.

У другому розділі досліджено проблеми імплементації міжнародно-правових стандартів у сфері громадянства в національне законодавство держав та міждержавного інтеграційного об'єднання.

Третій розділ присвячується аналізу сучасних тенденцій розвитку інституту громадянства в конституційному праві в умовах глобалізації. Зокрема, проаналізовані перспективи та напрями модернізації інституту громадянства в сучасному конституційному праві України та проблеми законодавчого оформлення, питання функціонування інституту множинного громадянства та його забезпечення в рамках міжнародного права та національного права держав тощо.

Серед висновків, пропозицій та рекомендацій, які містяться у дисертації, слід звернути увагу на низку з них, які мають системоутворююче значення в контексті формування авторського бачення проблем формування та модернізації інституту громадянства в умовах глобалізації у світлі зарубіжного досвіду тощо.

Зокрема, важливе концептуальне значення має авторський підхід щодо визначення ознак громадянства (підрозділ 1.1 дисертації), в результаті чого автор доводить, що сутність політико-юридичного статусу особи як громадянина конкретної держави полягає в участі індивіда в справах по управлінню суспільством і державою, активному користуванню своїми правами і сумлінному виконанню обов'язків, покладених на нього законом (стор. 15 дисертації).

Важливим як з точки зору конституційно-правової теорії, так і практики конституційного будівництва є авторський погляд на громадянство як політико-правовий зв'язок особи і держави в результаті якого між ними виникають взаємні права й обов'язки, є одним з основних ознак державного суверенітету, а саме в суверенітеті окремої держави, у свою чергу, і міститься джерело існування та розвитку громадянства (стор. 16 дисертації).

Доволі продуктивним вважаємо здійснений у дисертації аналіз етапів становлення інституту громадянства у зарубіжних країнах за основу класифікації яких береться не тільки законодавство про громадянство, а й конституційні акти, в яких у більшій мірі встановлюється правовий статус громадян та розширюється обсяг їхніх прав (підрозділ 1.2, стор. 41–44 дисертації).

Оригінальним, хоча й доволі дискусійним, є авторський аналіз критеріїв виділення та розгляд атрибутивних ознак інституту громадянства, що надало можливість зробити висновок про те, що парадигма громадянства не може функціонувати без врахування ознак транзитивності українського суспільства: трансформації соціальних інститутів, невідповідності реальним суспільним потребам; змін ідентичності індивіда; зростання його громадянської активності; активізації партисипативної демократії; трансформації ціннісної шкали, нормативного регулювання та інших. Разом із ризиками глобалізації, яка зачіпає національну політичну систему, зовнішньополітичний апарат, з'являються проекти антиглобалізму із правими і лівими програмами: праві – змагаються до зміцнення суверенітету і влади, ліві – відмовляються від майбутнього в державі, прагнучи до заміни її самоорганізованим суспільством (стор. 44 дисертації).

Звертає на себе увагу висновок автора, що громадянство як первинний критерій ідентифікації особи беззастережно впливає на роль особи у суспільстві і державі. Беручи до уваги загальні засади ідентифікації особи, дисертант доводить, що протягом останніх десятиліть відбулося значне переосмислення громадянства як основного політико-правового критерію ідентифікації особи (стор. 49 дисертації).

Заслуговують на увагу авторські підходи до розуміння громадянства як визначального інституту у розв'язанні проблеми співвідношення автономії особи як суб'єкта природних прав людини з колективними інтересами (стор. 53 дисертації).

Важливим аспектом проблематики, яка є предметом дисертаційного пошуку Д. В. Тисячного, є розкриття специфічних рис громадянства ЄС як багатоаспектної категорії, яка охоплює широке коло правових явищ. Зокрема, це належність особи до відповідної держави, яка є членом наднаціонального міждержавного об'єднання, що має похідну від держав-членів правосуб'єктність; одночасна належність особи до народу держави-члена та до спільноти народів об'єднаної Європи, що дозволяє здійснювати її подвійну (національну та європейську) ідентифікацію; правовий статус особи; суб'єктивне право особи; правовий інститут, що розкриває зв'язок між громадянами держав-членів та ЄС (стор. 64–65 дисертації).

Важливим є висновок автора, що існуючі в Україні механізми конституційно-правового забезпечення права на громадянство потребують концептуального перегляду та суттєвої модернізації. Одними із таких механізмів можуть стати зміни до законодавства про громадянство в частині припинення громадянства особи за чітко визначеними в законі підставами в межах сучасного розуміння про права людини (стор. 109 дисертації).

Заслуговує на увагу авторське бачення основних тенденцій сучасної реалізації феномена громадянства, які, з одного боку, пов'язані з кризою ідеї держави-нації і національної версії громадянства, а з іншого – свідчать про поширення та своєрідне відродження концепції громадянства часів античності,

втіленої в понятті «громадянин світу». Дана тенденція пов'язана з цілим комплексом феноменів глобального рівня, аналіз яких знайшов своє висвітлення у дисертації (стор. 113 та подальші стор. дисертації).

У роботі наявні й інші оригінальні та новаторські за змістом висновки та пропозиції, серед яких, зокрема, варто вказати на:

- висновок про унікальну політико-правову природу громадянства ЄС як подвійного феномену у сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції, який концептуально втілює у собі особливу правову природу Європейського Союзу як міждержавного інтеграційного утворення *sui generis* та розглядається як характерна риса специфічної політико-правової природи Європейського Союзу (стор. 8 дисертації);

- встановлення та розкриття практично-праксеологічних форм конституціоналізації міжнародно-правових норм про загальні засади інституту громадянства. Зокрема, доведено, що конституціоналізація міжнародно-правових норм про загальні засади інституту громадянства проявляється у двох формах: 1) міжнародні договори закріплюють безпосередні права та обов'язки фізичних осіб, тобто вони адресовані безпосередньо індивідам (безпосереднє регулювання правових відносин); 2) міжнародні договори зобов'язують держави привести своє законодавство у відповідність з їхніми положеннями (уніфікація національного законодавства про громадянство, що здійснюється шляхом імплементації міжнародних договорів до національної правової системи) (стор. 111 дисертації);

- пропозиція комплексної конституційно-правової моделі інституту позбавлення громадянства з визначенням відповідних критеріїв та юридичних підстав, до яких віднесено: добровільний вступ на службу в іноземному військовому формуванні; вчинення дії, які серйозно зашкоджують життєво важливим інтересам держави; добровільне набуття іншого громадянства; вчинення дій, спрямованих на насильницьку зміну основ конституційного ладу України або створення загрози її національній безпеці; використання при поданні заяви підроблених документів (підрозділ 3.2 дисертації) тощо.

Наявність цих та інших висновків та пропозицій свідчить про вдалість постановки мети та завдань, аргументованість висновків, логічну послідовність дисертаційного дослідження Д. В. Тисячного, використання в процесі дослідницької роботи принципу викладу матеріалу від загального до конкретного.

Усі розділи, підрозділи та інші структурні частини роботи підпорядковані одній, чітко визначеній меті, яка деталізується конкретними завданнями, які поставив перед собою дисертант.

Структура дисертаційної роботи Д. В. Тисячного відповідає цілям і завданням дослідження, що дозволило розкрити базові поняття та дати їх визначення, вивести характерні ознаки інституту громадянства, показати доктринальне та прикладне значення цієї проблематики, виділити проблеми концептуального забезпечення формування та розвитку інституту громадянства в умовах глобалізації, проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні, інституційні та функціонально-телеологічні аспекти та чинники, які обумовлюють необхідність реформування законодавства про громадянство в контексті євроінтеграції тощо.

Результатам дисертаційного дослідження Д. В. Тисячного притаманний відповідний рівень наукової новизни, при цьому положення з різним ступенем наукової новизни містяться в усіх розділах та структурних компонентах дисертації.

Позитивною стороною представленої Д. В. Тисячним роботи є намагання автора сформулювати оригінальні та новаторські дефінітивні конструкції у досліджуваній сфері, враховуючи, що на сучасному рівні розвитку юридичної науки упорядкування, розвиток та вдосконалення понятійного апарату конституційного права – одне з актуальних завдань, що обов'язково потребує вирішення. Розвиток і вдосконалення правових понять означає їх збагачення, уточнення і конкретизацію, заміну старих понять новими, оскільки перші не можуть умістити і охопити істотні властивості реальних відносин конституційно-правової дійсності, що постійно змінюються.

Отримані Д. В. Тисячним під час написання дисертаційної роботи висновки є обґрунтованими, сформульовані положення базуються на значному емпіричному

матеріалі. Опрацьована значна кількість наукових праць з обраної теми, а також масив нормативно-правових джерел, що забезпечило належний науковий рівень даного дисертаційного дослідження.

Прикладне значення одержаних Д. В. Тисячним результатів визначається їх спрямованістю на розв'язання актуальних конституційно-правових питань теорії (щодо сутності та змісту) та практики (щодо якості, факторів реалізації) формування та розвитку інституту громадянства в умовах глобалізації. Автором висловлені нові судження та сформульовані концептуальні позиції щодо сучасного стану та перспектив розвитку законодавства про громадянство як основи інтеграції України до Європейського Союзу, показані значення, роль, обсяг та проблеми, які виникають у процесі його модернізації, шляхи їх вирішення у контексті зарубіжного досвіду.

Результати, здобуті автором під час написання роботи, можуть бути застосовані у правотворчій діяльності – в контексті розробки правотворчих пропозицій та ініціатив, у навчальному процесі – для складання навчальних планів і програм, підготовки навчальних посібників, конспектів лекцій з таких навчальних дисциплін як теорія держави та права, конституційне право, муніципальне право, галузевих дисциплін, написання магістерських і курсових робіт.

Водночас, як і будь-яке інше дисертаційне дослідження, робота Д. В. Тисячного містить окремі дискусійні положення, які можуть стати підґрунтям для виокремлення деяких побажань чи запитань, зокрема, найсуттєвішими з них є наступні позиції:

1. У контексті дослідження автор неодноразово вказує на наявність особливостей та проблем конституційно-правового та адміністративно-правового забезпечення права на громадянство (див., наприклад, стор. 149–152, 159–161 тощо дисертації), втім не вказує у чому проявляються сутнісні, змістові, функціональні та інші відмінності між відповідними формами правового регулювання з точки зору як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду.

2. Своєї конкретизації та більшої аргументації потребує авторська пропозиція кодифікації законодавства про громадянство (стор. 106 дисертації).

3. Уточнення потребує авторська позиція щодо проблеми подвійного громадянства (підрозділ 3.2 дисертації).

4. Актуальним з позиції правокористування та забезпечення реалізації завдань та функцій інституту громадянства є питання щодо муніципально-правового виміру його реалізації. Вітчизняний та зарубіжний досвід вказує, що до складу територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування включаються місцеві жителі у широкому значенні, а саме громадяни, іноземці та особи без громадянства. Цим підкреслюється можливість забезпечення повноти їх прав у вирішенні питань місцевого значення, у тому числі через участь у місцевих виборах, місцевих референдумах тощо.

Стратегічний момент у розумінні цієї проблеми полягає в еволюції загального конституційного правового статусу людини в місцевому самоврядуванні. На рівні територіальних громад цілком змінюється система координат, яка панує в державі щодо прав людини. З рівня «громадянин – держава» права людини переходять на рівень «мешканець – орган місцевого самоврядування» та трансформуються у муніципальні права особи.

У зв'язку з цим під час захисту хотілось би почути позицію дисертанта про можливість у майбутньому імплементації відповідних стандартів Ради Європи та Європейського Союзу.

Зазначені зауваження та побажання є дискусійними, мають уточнюючий та рекомендаційний характер і в цілому не впливають на загальну оцінку дисертаційного дослідження Д. В. Тисячного.

Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, сформульовані в ньому положення та висновки обґрунтовані на базі особистих досліджень автора.

Опубліковані Д. В. Тисячним наукові праці повністю репрезентують зміст наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у даному дисертаційному дослідженні.

Автореферат дисертації Д. В. Тисячного адекватно відтворює основні положення та висновки самої дисертації на тему «Формування та модернізація інституту громадянства в умовах глобалізації: конституційно-правове та порівняльне дослідження». Їх зміст і положення, що є предметом захисту ідентичні. І дисертація, і її автореферат виконані з дотриманням вимог сучасного українського ділового мовлення.

За актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та достовірністю, науковою і практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертантом наукових працях, а також за оформленням дисертація відповідає вимогам, що висуваються до кандидатських дисертацій і встановлені у Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а також основним вимогам чинного законодавства щодо дисертацій та авторефератів дисертацій.

На підставі вище викладеного вважаю, що дисертація на тему «Формування та модернізація інституту громадянства в умовах глобалізації: конституційно-правове та порівняльне дослідження» є завершеною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові теоретично обґрунтовані результати, що в сукупності розв'язують важливу наукову проблему у формі цілісної концепції інституту громадянства у контексті глобалізації, а її автор – Тисячний Дмитро Васильович, за результатами і на підставі публічного захисту в установленому порядку, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право.

Офіційний опонент:

Доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
конституційного права та місцевого самоврядування
Інституту держави і права
ім. В. М. Корещького НАН України

Батанов О. В.
Посвідчення
05.11.2020

О. В. Батанов